Knjižarnica Gece Kona – nasleđe i „naslednici“

Ivan Zlatić

Knjižarnica Gece Kona – za srpsku i stranu književnost (Geca Kon A. D. od 1934) počinje 1901. kao knjižara, 1905. objavljuje prvu knjigu („Sintaksa srpskog jezika za srednje škole“ Janka P. Lukića), a 1907. i prvi prevod („Vladalac“ Nikole Makijavelija). Do 1930-ih Knjižarnica se razvila u preduzeće koje je izdavalo preko dvesta naslova godišnje. Iza ovih brojki, bez premca u tadašnjoj Jugoslaviji, stoje sve vrste udžbenika, naučna literatura i periodika, beletristika, ključna i sabrana dela najznačajnijih domaćih pisaca i prevodi svetskih mislilaca i književnika. U tome su Geci Konu mogli da se omaknu – 1924, četiri godine nakon Obznane, „Razvitak društva u ogledalu istorijskog materijalizma“ Filipa Filipovića, prvog sekretara KPJ, napisan u požarevačkom zatvoru, i 1933/34. Marksov „Kapital“ u sveskama, u prevodu M. Porobića i K. Bosanca (pseudonimi Moše Pijadea i Rodoljuba Čolakovića), urađenom na robiji u Lepoglavi i Sremskoj Mitrovici.

Geca Kon sa porodicom je uhapšen u Vrnjačkoj banji ubrzo po slomu Jugoslavije 1941. Članovi porodice poslani su u logor na Sajmištu i krajem godine streljani u Jabuci, a Geca Kon je, verovatno, ubijen u Gracu. Nakon njegove smrti, Nedićeva vlada je organizovala Antimasonsku izložbu (1941/42) i u njoj postavila i radnu sobu Gece Kona.

Imovinu preduzeća Geca Kon A. D. preuzelo je 1942. godine nemačko preduzeće Südost (Jugoistok), koje je 1943. godine prenelo najveći deo književnog fonda (oko šest hiljada knjiga) u depo Nacionalne biblioteke u Beču.

U nekadašnjoj knjižari Gece Kona, u Knez Mihailovoj 12, otvorena je 14. decembra 1944. knjižara novog Izdavačkog preduzeća „Prosveta“, a 9. septembra 1946. vraćene su 2.682 knjige iz Nacionalne biblioteke u Beču. „Prosveta“ je pored knjižare zadržala i najpopularnije edicije Geca Kon A. D. i narednih decenija se razvila u jednog od najvećih izdavača u SFRJ.

„Prosvetina“ knjižara u Knez Mihailovoj je početkom 1990. dobila novo ime – „Geca Kon“. „Politika“ je 14. aprila preimenovanje knjižare ispratila zaključkom: „Kad prava tržišna privreda definitivno zameni administrativnu i dogovornu, osobeni lik ove knjižare moraće jasnije da se uobliči – uostalom kao i svakog drugog preduzeća – pa će natpis Geca Kon biti ispisan većim i upadljivijim slovima nego Prosveta“.

Odlukom od 12. februara 2009. godine Vlada Srbije je proglasila Knjižaru „Geca Kon“ za kulturni spomenik. Njome je predviđeno, bez obzira na vlasničke promene u „Prosveti“, očuvanje autentične namene i enterijera knjižare.

„Prosveta“ je 25. juna 2009. prodata jednoj od firmi Dejana Pantovića, privatnog knjižara u usponu („IPS“). Ugovor je raskinut već u septembru 2010, zbog prekomernog otuđenja i opterećenja imovine „Prosvete“. Agencija za privatizaciju je tolerisala kršenje privatizacionog ugovora sve dok oba reprezentativna sindikata nisu stupila u štrajk i obavestila javnost o pljački. Dejan Pantović je uzvratio napadom na liderke štrajka, optužujući „sindikalne gospođe“ da su krive ne samo za štrajk i loše poslovanje „Prosvete“ nakon privatizacije, nego i za sve probleme u ovom preduzeću decenijama unazad.

Mlađan Dinkić je 21. aprila 2010. posetio štrajkače u Knjižari „Geca Kon“ i rekao im da džaba štrajkuju, jer su se on i Bors Tadić dogovorili da se ugovor o privatizaciji „Prosvete“ neće raskinuti. Štrajk je opstao još pola godine i ugovor je, ipak, raskinut.

Nakon raskida ugovora o privatizaciji utvrđeno je da je Pantović desetkovao „Prosvetine“ kapacitete za izdavačku delatnost. Nova uprava, koju je postavila Agencija, odbila je zahteve sindikata da protiv Dejana Pantovića pokrene postupak za povraćaj nezakonito otuđene imovine. Umesto obeštećenja, „Prosveta“ je 16. novembra 2010. stavljena na restrukturiranje. Jedina mera preduzeta u restrukturiranju bilo je smanjenje broja radnika sa 77, koliko ih je ostalo nakon raskida privatizacionog ugovora, na 22.

U objektu u Knez Mihailovoj 12 očuvani su „enterijer i autentična namena“ – knjižara radi, ali je izdavačka delatnost daleko ispod nivoa koji je „Prosveta“ dostigla u vreme SFRJ. Nasleđe Gece Kona, najproduktivnijeg i najrelevantnijeg jugoslovenskog izdavača, više ne postoji.

Pozorištem protiv zaborava

Goran Cvetković

Literatura, slikarstvo, film, pozorište, muzika... su polja gde prošlost postaje opipljiva, saosećanje ispunjava posmatrača, stvarnost učvršćuje obrise teško uhvatljive istine, u njenom dinamičkom i dramatičnom preispitivanju.

Literatura o logorima u Jugoslaviji pisana je od sredine pedesetih pa do današnjih dana.

„Nebeski odred“, najznačajnija drama bivšeg logoraša Đorđa Lebovića, napisana je 1956. u saradnji sa Aleksandrom Obrenovićem. Drama po kojoj je napravljena istorijska predstava i po kojoj je snimljen veoma uspešan film jedna je od prvih i najznačajnijih drama tog tragičnog žanra posle rata u Beogradu i Jugoslaviji.

„Nebeski odred“ je majstorski izabrana tačka egzistencijalne konačnosti – logoraši određeni za pripadnike te radne grupe su neposredni izvršioci likvidacije logoraša, masovnim trovanjima gasom, u lažnim kupatilima, kao ložači užarenih peći krematorijuma u koje ubacuju leševe posle prethodnog masakra u zamenu za mesec dana produženog života.

„Lutka sa kreveta 21“ 1966. godine je Lebovićeva TV drama koja je, takođe, uspešno izvedena, ali je i kao literatura i drama, svojom savršenom jednostavnošću, postala gotovo arhetipski model tragedije nedokazivog zločina i, što je važnije, otvorila poseban problem tragedije žene u logoru. „Lutka“ je, kao i pripadnici Nebeskog odreda, izbegla neposrednu smrt u gasnoj komori koncentracionog logora tako što je odabrana da, sa desetinama drugih, boravi u Kući zabave, da se svakodnevno podaje na seksualno iživljavanje nemačkim vojnicima, pred njihov odlazak na front.

Bivši esesovac i komandant logora bezočno, nakon rata, stupa s njom u kontakt – dolazi joj u kuću, spretno uvlači u raspravu o budućem suđenju i postavlja ne samo pravne zamke za njenu odluku o svedočenju. Vešto joj slika strukturu posleratnog društva, naglašavajući pojmove bliske malograđaninu – zasićenost podsećanja na zločine sopstvenog naroda, novu komociju lagodnog života u obnovljenom društvu, urođenu nesolidarnost sa žrtvom koja je preživela zločinačku torturu... i, kao poslednji argument, urođenu odvratnost od prostitucije, prinudne ili voljne, koju malograđanska sredina gaji vekovima.

O još jednoj ženi, polu-Jevrejki, polu-Nemici u Drugom svatskom ratu, Novosađanki Veri Kroner, pisao je u romanu „Upotreba čoveka“ 1976. godine Aleksandar Tišma. Njegova junakinja pređe ceo put od skromne i osetljive devojke do prinudne prostitutke u fašističkom logoru smrti. Njenu sudbinu utkao je Tišma u moderan roman-reku erosa i tanatosa, u kojem je prikazao zlo sa svih crnih strana.

Daša Drndić, nekadašnja Bograđanka, sada jedna od najznačajnijih hrvatskih spisateljica, napisala je svoju najznačajniju knjigu „Sonnenschein“ 2007. i posvetila je patnji – Jevreja, dece i, pre svega, žena u drugom svetskom ratu, pod fašizmom i nacizmom, usredsređena na otkrivanje posebnih zločina u Trstu i Gorici, ali u kontekstu celog niza stratišta i konc-logora u Evropi Hitlera i Musolinija.

Daša Drndić u „Sonnenscheinu“, pored beskrajnog niza dokumenata, čvrsto smeštenih u nepokolebljiv niz podsećanja na zločince i pored spiska velikog broja imena žrtava logorskog besnila perverznih i pedantnih zverova, Hitlerovih miljenika, revnosno prati, opet, jednu ženu. Njeni tragični junaci su gorička Jevrejka i prodavačica Haja Tedeski i njen sin sa nemačkim vojnikom Kurtom Francom. Sin biva otet i smešten u jedan od specijalnih zavoda za vaspitavanje za novu rasu Ibermenša, a Daša Drndić plete priču o negubljenju nade i Hajinoj potrazi za sinom, pa sinovljevoj potrazi za majkom, sve do trenutka kada na vratima ostarele junakinje zazvoni zvono, a ona zna da je to on – njen sin! Da, na vratima se pojavi čovek koji je nazove Majkom!

Логори и тема Холокауста у уџбеницима историје

Петар Панић

Концентрациони логори као и Холокауст предвиђени су за изучавање у наставном предмету историја у средњим школама у Србији. У зависности од типа школе, удео ових лекција у укупном градиву варира.

Ако говоримо о гимназијском образовању, ту имамо три смера, па се ова врста градива изучава у трећој години природног, а у четвртој години општег и друштвено-језичког смера. У склопу изучавања савремене историје у теми Други светски рат, један час је предвиђен за обраду Холокаста и геноцида у Европи, а један за живот под окупацијом и логорске системе у Србији и Југославији. У плану и програму за четврти разред гимназије имамо час под називом „Геноцид као феномен тоталног рата“ унутар шесте теме Други светски рат као и час под називом „Геноцид и терор“ у истој теми, а који се односи на збивања у Југославији током Другог светског рата.

Важно је истаћи да је овакав начин приступа проблему логора и Холокаста нов у наставним плановима и програмима, пре свега за гимназију. Упоређујући уџбенике лако се закључује да је у неким старијим издањима градиво Другог светског рата другачије конципирано, а да се о логорима говори у оквиру лекција под другим називом. О логорима у НДХ се говори нешто опширније, а логори у Србији се само поменуте спомињу, и то не сви. Уопштено се говори о терору и геноциду, а о истом се детаљније образлаже у лекцијама које се односе на НДХ.

Професори историје у школама, поштујући наставни план и програм, ове лекције обрађују у другом полугодишту четвртог разреда, или трећег ако је реч о гимназији природног смера. Пракса је показала извесне мањкавости оваквог приступа, јер код многих професора ове, веома значајне теме из историје долазе на крај у априлу, а неки их обрађују и почетком маја. Треба узети у обзир чињеницу да су ученици завршне године тада усресређени на припремање својих пријемних испита и да им пажња свакако попушта према свим предметима, па и према историји. Из тог разлога, и разлога испитивања ученика пред крај школске године, може се десити да неке партије из плана и програма у пракси не добију потребно време. Овде је значај наставника веома велики, јер он треба да истакне важност ове теме како у настави тако и у савременом схватању ствари једног младог човека.

Оно што сматрам позитивним примером јесте одлука Министарства просвете да уврсти 22. април, Дан сећања на жртве холокаста у календар васпитно-образовног рада школа као датум који се обележава радно. Тог дана први час је посвећен упознавању ученика са овим празником и тада се говори о теми која је овде обрађена.

U službi „novog poretka“

Osnovno školstvo i udžbenici istorije u Srbiji (1941-1944)

Dragica Koljanin

Prosvetna politika je bila jedno od sredstava za ostvarivanje ciljeva okupacije na nemačkom okupacionom području u Srbiji. U tome su posebno važnu ulogu imali osnovna škola i udžbenici istorije. Prosvetne vlasti srpske kvislinške uprave, pod neposrednom kontrolom okupatora, nastojale su da odbace jugoslovenski nacionalni identitet i obnove srpski pre svega na tradicijama srpskog srednjeg veka.

Posle uspostavljanja srpske kvislinške uprave počele su organizacione pripreme za stvaranje novog koncepta obrazovanja i školovanja, od osnovnog do najvišeg. Obavezno osnovno obrazovanje trajalo je četiri godine, uz dve godine više narodne škole, čime je napušten koncept obaveznog osmogodišnjeg školovanja uveden u Kraljevini Jugoslaviji 1929.

Ključnu ulogu u reformi školskog sistema imali su Velibor Jonić, ministar prosvete u vladi Milana Nedića od oktobra 1941, i njegov zamenik, predsednik Prosvetnog odbora Vladimir Velmar-Janković. Zamena udžbenika novim trebalo je da bude takva da u punoj meri zadovolji zahteve „novog poretka“ u skladu sa opštim izrazito antikomunističkim i antiliberalnim ideološkim konceptom okupacione i kvislinške uprave.

Novi nastavni plan i program za osnovne škole usvojen je 29. decembra 1942. Ministar prosvete i vera Jonić je svojom odlukom od 30. januara 1943. propisao važenje ovog nastavnog plana i programa od početka školske 1943/1944. godine.

Novi nastavni plan i program, a naročito program iz novog predmeta Otadžbina i njena prošlost, pokazivali su suštinu prosvetne reforme i njene ideološke osnove. Njima su konačno postavljeni srpski geografski i istorijski okviri za shvatanje prošlosti i sadašnjosti srpskog naroda u školama.

Vlada generala Nedića sve vreme svoga delovanja je strogo kontrolisala izdavanje knjiga i školskih udžbenika. Iako je postojao razrađen mehanizam cenzure i kontrole, kako od okupacionih, tako i od kvislinških vlasti, donošeni su i novi propisi iz te oblasti. Vlada je 1. oktobra 1943. donela Uredbu o pregledu i zabrani knjiga, a 29. oktobra 1943. Uredbu o osnivanju fonda za izdavanje udžbenika pri ministarstvu prosvete.

Državnim prosvetnim planom, kao delom Srpskog civilnog plana, zaokružen je koncept reforme prosvetne politike u školama što je bilo u skladu sa naporima da se Srbija uključi u „novi poredak“.

PRODUKCIJA UNIŠTENJE

„Budite pažljivi, savjetovao mi je dobronamjerni prijatelj kad je čuo za moj plan da pišem o intelektualcima u Auschwitzu. Izričito mi je preporučio da govorim što manje o Auschwitzu, a što više o duhovnim pitanjima. Također mi je preporučio da, ako je to ikako moguće, ne spominjem Auschwitz već u samom naslovu, jer je čitateljstvo, naime, alergično na taj zemljopisni, povijesni i politički pojam. Rekao mi je također da ima dovoljno najrazličitijih knjiga i dokumenta o Auschwitzu te da onaj tko govori o strahotama ne govori ništa novo. Nisam siguran da moj prijatelj ima pravo, pa ne mogu poslušati njegov savjet. Ne čini mi se da se tako mnogo pisalo o Auschwitzu kao, recimo, o elektronskoj glazbi ili o bonskom Bundestagu. Isto tako, razmišljam o tomu ne bi li u višim razredima srednjih i visokih škola trebalo uvesti knjige o Auschwitzu kao obveznu lektiru i ne bismo li trebali imati više obzira kad se bavimo političkom poviješću duha. Istina je: ne želim govoriti samo o Auschwitzu, ne želim napisati dokumentarno izvješće, nego želim govoriti o sučeljavanju Auschwitza i duha. Pritom neću uspjeti zaobići ono što nazivamo strahotama niti one događaje koji, kao što jednom reče Brecht, jačaju srce, ali oslabljuju živce. Naslov moje teme je Na granicama duha, a to što te granice idu duž omrženih strahota, nije moja krivnja.“

Jean Améry je preživeo logor Auschwitz-Monowitz koji je bio privatan logor kompanije I.G. Farben u sklopu Auschwitza

Intelektualac u Aušvicu

Citati iz knjige Jean Améryja *S onu stranu krivnje i zadovoljštine*, deo „Na granicama duha“

„Želim li govoriti o intelektualcu, ili kako bi se to prije govorilo, o »duhovnom čovjeku« u Auschwitzu, […] Želio bih da se intelektualac ovdje shvati kao čovjek koji živi unutar sveobuhvatnog sustava duhovnih referenci. Njegov je asocijativni prostor bitno humanistički ili prostor duhovnih znanosti. On ima dobro izgrađenu estetsku svijest. Sklonost i sposobnosti potiču ga na apstraktno razmišljanje. […] Intelektualca, čovjeka koji napamet zna cijele strofe uzvišene poezije, poznaje glasovita renesansna i nadrealistička platna, povijest filozofije i glazbe, takvog ćemo intelektualca, dakle, opisivati ondje gdje on mora učvrstiti ili proglasiti ništavnima stvarnost i svoj duh, u ekstremnom položaju, u Auschwitzu.“

„Njihov [intelektualaca] je položaj bio težak, a najdramatičnije je bilo pitanje radne službe koje je odlučivalo o životu i smrti. Majstore su u Auschwitz-Monowitzu, ako ih iz nekih razloga o kojima ovdje nećemo govoriti, nisu odmah usmrtili u plinskoj komori, razvrstavali u skupine ovisno o njihovu zanimanju. Tako je bravar bio povlašten čovjek, budući da su ga mogli upotrijebiti u IG-ovoj tvornici boja, pa je zaštićen od vremenskih uvjeta mogao raditi u natkrivenoj radionici. […] Položaj onih koji su imali intelektualna zanimanja bio je drukčiji. Njih je čekala sudbina trgovca koji su u logoru svrstavani u lumpenproletarijat, a to znači da bi ih dodijelili radnoj jedinici koja je kopala kanale, polagala kablove, nosila vreće s cementom ili prenosila željezne grede. U logoru bi postali fizički radnici koji su svoje morali odraditi na otvorenom, čime im je odmah bilo presuđeno.“

„[…] Intelektualac je bio prepušten samome sebi i svojem duhu, svedenom samo na čisti sadržaj svijesti koji se nije mogao uzdignuti i osnažiti unutar neke društvene stvarnosti.“

„[…] Poseban problem bio je socijalna funkcija ili ne-funkcija duha kod židovskog intelektualca njemačke obrazovne provenijencije. Što god on zazvao, to nije više pripadalo njemu već neprijatelju. […] Mislim da je baš tih dana, prijeko u Sjedinjenim Američkim Državama, Thomas Mann rekao: »Njemačka je kultura ondje gdje sam ja.« Zatočenik u logoru, njemački Židov, nije mogao izreći takvu hrabru tvrdnju, čak i da je kojim slučajem bio jedan Thomas Mann. On njemačku kulturu nije mogao deklarirati kao svoju, jer njegov zahtjev nije imao nikakvo socijalno opravdanje. U emigraciji se vrlo mala manjina mogla konstituirati kao njemačka kultura, pa i onda kad joj nije pripadao i sam Thomas Mann. Izolirani pojedinac u Američkim svu je njemačku kulturu, uključujući Dürrera i Regera, Gryphiusa i Trakla morao prepustiti običnom esesovcu.“

„[…] Racionalno-analitičko mišljenje u logoru, posebno u Auschwitzu, nije bilo od velike pomoći, nego je čovjeka vodilo ravno u tragičnu dijalektiku samouništenja. […] Na slobodi se uvijek družio s ljudima koji su se služili ljudski razumnom argumentacijom, pa nikako nije mogao pojmiti ono što, zapravo, uopće nije bilo složeno: da je njega, zatočenika, esesovska struktura uništavala jednako dosljedno kao što je vani bila dosljedna logika održanja.

[…] Čovjek se baš ničime nije mogao suprotstaviti užasu. Duž Via Appia nizali su se stupovi s raspetim robovima, a iz Birkenaua se širio smrad izgorjelih ljudskih tijela. Ovdje čovjek nije bio Kras nego Spartak, i to je sve.“

„[…] Za razliku od neduhovnih sudrugova intelektualce u logoru posebno je kočilo njihovo povijesno i sociološki objašnjivo duboko poštovanje prema vlasti; doista, duhovni čovjek uvijek je bio ovisan o vlasti. On je bio i još uvijek je naviknut da sumnja u vlast, da je podvrgne kritičkoj analizi – a u istom intelektualnom misaonom procesu on pred njom i kapitulira. […] Kako god se duhovno držao izvan logora, u logoru bi svatko postao hegelijancem: u metalnom sjaju svojeg totaliteta esesovska bi mu se država učinila ostvarenjem jedne ideje.“

„[…] Također moram priznati da sam se vjerski i politički angažiranim sudrugovima divio i još uvijek im se divim. Onako kako smo mi shvaćali, oni su bili »duhovni«, ili to nisu bili, što i nije bilo važno. Na ovaj ili onaj način njihova im je politička i religiozna vjera u ključnim trenucima bila od neprocjenjive pomoći, dok smo mi skeptični, humanistički intelektualci uzalud zazivali svoje literarne, filozofske i umjetničke kućne bogove.“

„[…] Ono za što sam tada mislio da sam shvatio i danas mi se čini istinitim: bez obzira na to je li njegova vjera metafizička ili iskustvena, pobožan čovjek u najširem smislu riječi iskoračuje iz sebe. On nije zaroljeniik vlastite individualnosti nego pripada duhovnom kontinuumu, koji se ne prekida nigdje, pa ni u Auschwitzu. Za razliku od vjernika on je istodobno otuđen od stvarnosti i bliži njoj. Otuđen od stvarnosti zato što u svojem temeljnom finalističkom stavu ne mari za date sadržaje stvarnosti i usredotočen je na bližu i dalju budućnost; bliži stvarnosti baš zato što ne dopušta da ga činjenično stanje svlada i utječe na njega.“

„[…] Najprije bi se potpuno urušila svaka estetska predodžba o smrti. […] Smrt u Auschwitzu ništa nije povezivalo sa Smrću u Veneciji. Nepodnošljivom bi postala svaka pjesnička reminiscencija na smrt, bila ona Hesseova »Mila sestra smrt« ili Rilkeova, koji pjeva »Gospodine, daj svakomu vlastitu smrt«. Estetska predodžba smrti za intelektualca je bila dio estetskog načina života, a gdje se on nije mogao zazvati u sjećanje, postojala je elegantna ništavnost.“

„[…] Ah, bitak. U logoru je bilo očitije nego izvan njega da ono što jest i bitak ondje ne znače mnogo. Čovjek je mogao biti gladan, mogao je biti umoran i biti bolestan. Ali reći da čovjek jest, nije imalo smisla. A bitak je definitivno postao nepojmljiv, pa stoga prazan pojam.“

„[…] Iz logora smo izašli ogoljeni, okradeni, prazni, dezorijentirani – i dugo nam je trebalo da ponovno naučimo svakodnevni jezik slobode. Uostalom, taj jezik i dan danas govorimo s nelagodom i bez povjerenja u njegovu valjanost. Pa ipak nam – kažem nama, jer mislim na nereligiozne, politički neangažirane intelektualce – taj boravak u logoru u duhovnom smislu nije bio potpuno bezvrijedan. Iz njega smo ponijeli od tog trena neopozivu sigurnost da je duh na dugoročne staze ludus i da smo mi ništa, ili bolje rečeno, da do ulaska u logor nismo bili ništa doli homines ludentes. Izgubili smo dosta uobraženosti, metafizičke oholosti, podosta naivnog duhovnog veselja, ali i fiktivni smisao života.“

Izdavač
Centar CZKD

Produkcija
Učitelj neznalica i njegovi komiteti

Urednici
Branimir Stojanović
Dragomir Olujić-Oluja
Noa Treister

Dizajn
Matija Medenica

Štampa
SZR Student

Tiraž
5000

www.protivzaborava.com/zidne-novine

The European Commission support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents which reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Robert Bosch Stiftung

CIP – Каталогизација у публикацији – Народна библиотека Србије, Београд
343.819.5(497.11 Београд)"1930/1945"(084.5)
94(100)"1939/1945"(084.5)
323(497.11"1918/1930"(084.5)
PROTIV zaborava [Slikovna građa] : 4 logora u Beogradu u Drugom svetskom ratu / Ivan Zlatić ... [et al.]. – Beograd : Centar za kulturno dekontaminaciju, 2013 (Beograd : Student). – 1 plakat : ilustr.; cenovnik ; 70 x 100 cm
Tiraž 3.000.
ISBN 978-86-8001-09-0
1) Другог светског рат 1939-1945 – Логори – Београд – Плакати
COBISS.SR-ID 215209740

Нацистички логори у југословенском играном филму

Иван Велисављевић

Социјалистичка Југославија произвела је двадесетак играних и документарних филмова на тему или са мотивима концентрационих логора и нацистичких затвора. Од скоро 900 играних филмова, колико је снимљено до распада СФРЈ, то изгледа сразмерно мало, али треба имати на уму да је логорско искуство Југословена документовано у различитим изворима, да је нашло своје место у другим уметностима осим филма, да су филмове на ту тему стваралиа неки од најважнијих југословенских редитеља и писаца (редитељи Новаковић, Бауер, Штиглиц, Мимица, Вукотић, писци Зупан, Лебовић, Пекић), те да се, на крају крајева, тема нацистичких логора, злочина и Шое/Холокауста, у југословенској кинематографији као важна појављује када и у другим европским земљама – крајем педесетих и почетком шездесетих година.

Међутим, уже гледано, по сличностима мотива, заплета и поенти, филмове можемо сврстати у неколико група. У првој су они који говоре о Загребу током усташке власти, погрому Јевреја, националној сегрегацији, нацистичким интернатима: *Не окрећи се, сине* (1956) Бранка Бауера, у којем главни јунак, партизан, бежи из воза који превози ухапшенике у јасеновачки логор, да би у Загребу затекао свог сина у усташком интернату, задојеног нацистичком идеологијом; *Девети круг* (1960) Франца Штиглица, у којој се млади Иво најпре провизорно венча са Јеврејком Рут како би је спасао од хапшења, али се потом заљуби у њу и покуша да је спасе из логора у који она доспе; и *Акција стадион* (1977) Душана Вукотића, о спонтаном отпору грађана Загреба одвајању Срба и Јевреја од осталих људи на стадиону, и комунистичкој акцији паљења тог стадиона. Два филма говоре о заробљеницима који се налазе између мина и логора, јер добијају задатак да деминирају терен – *Кампо Мамула* (1959) Велимира Стојановића и *Пет минута раја* (1959) Игора Претнара, по сценарију Витомила Зупана.

Приче смештене претежно у логору, које се баве животом логораша, тортуром, стрељањем, смрћу и понижавањем иза логорских зидова и бодљикаве жице, осим у *Небеском одреду* и *Капоу*, налазе се и у *Храњенику* (1971) Ватрослава Мимице, те југословенско-француском *Ограда* (*L'Enclos*, 1961) Армана Гатија, писца и редитеља блиског француској новоталасној сцени „са леве обале Сене“ (Жак Деми, Ален Рене,Ањеш Варда, и други). Сличне мотиве има и далеко класичнији *Крвави пут* (1955) Радоша Новаковића и Коре Бергстрома, југословенско-норвешка продукција о заробљеним Југословенима у немачком логору у Норвешкој, уз додатни заплет о бекству из логора, који садржи и *Опасни пут* (1963) Мате Реље, који говори о Словенцима заточеним у Шлезији, међу којима су и деца, те двојици дечака који побегну одатле (1966), Ватрослава Мимице, те умерено модернистички *Дим* (1967) Слободана Косовалића, по сценарију Борислава Пекића.

Касније, током осамдесетих, филм ће изгубити интересовање за тему нацистичких логора (*Лагер Ниш*, 1987, Миомира – Микија Станенковића, један је од ретких примера, а говори о логору „Црвени крст“ у Нишу), али ће она опстати на телевизији (на пример, серија *Бањица*, 1984, коју је режирао Сава Мрмак по сценарију Синише Павића), те у књижевности, мемоарској литератури, историјским студијама... Нажалост, у том периоду ће неретко постајати и злоупотребљавана за разне политичке циљеве – углавном националистичке. Та злоупотреба биће увод у југословенске ратове деведесетих, али овај пут без партизана, без покрета отпора, без еманципацијског потенцијала за друштво и саботаже фашистичких пројеката.

„Nolit“ 1928-2008.

Jovana Gligorijević

Priča o „Nolitu“ je priča o sudbinama dvojice rođene braće, Pavla Bihalija i Ota Bihalji-Merina. Priča o različitim prezimenima dodatno intrigira, al' o tom potom!

Pavle Bihali je rođen 1898, a Oto Bihalji-Merin 1904. u Zemunu. Dvojica mladih intelektualaca javnom reči i javnim delovanjem se već od kraja Prvog svetskog rata, u kom se Pavle borio, intenzivno preispituju smisao Kraljevine SHS kojom vlada konzervativna dinastija Karađorđevića, pa stoga stupaju u Nezavisnu radničku stranku Jugoslavije, „naslednicu“ netom zabranjene KPJ, i za kulturu koja će ići u korak sa savremenim levičarskim idejama, bez anahronosti, bez jeftinog politikanstva.

Pavle i Oto su objavili prvi broj časopisa „Nova literatura“ i osnovali istoimenu Književnu zajednicu u Beogradu, pred kraj 1928. godine – fašizam je već bio ustoličen u Italiji, Oto je u Berlinu posmatrao uspon nacista, nedelju-dve kasnije u Jugoslaviji je ukinut parlamentarni sistem i zavedena diktatura kralja Aleksandra Karađorđevića, a „Nova literatura“ dobila još jednog ljutog neprijatelja slobodne i kritičke misli, odmah zavedenu vrlo oštru cenzuru.

Po Otovom svedočenju, časopis je finansirala ilegalna Komunistička partija Jugoslavije.

Internacionalnu orijentaciju „Nove literature“ je uverljivo potvrđivao sastav Redakcijskog komiteta: Albert Ajnštajn, Aleksandra Kolontaj, Sergej Ejzenštajn, Maksim Gorki, Anri Barbis, Egon Ervin Kiš, Ervin Piskator, Kete Kolvic, Apton Sinkler i Georg Gros, te Jugosloveni Ljubo Babić, Dragiša Vasić, August Cesarec, Branko Gavela, Stevo Galogaža i Dragiša Mihajlović.

U prvom broju „Nove literature“ oni su objavili svojevrsni manifest „Intelektualci Evrope čitaocima Jugoslavije“, u kojem, uz ostalo, piše da „naša Književna zajednica... ima visoku kulturnu misiju: da ustini napredne duhove našeg doba, preko svih međa nacionalnog ograničavanja, međusobno približi – da ideje i dela duha prenese u mase“.

Posle 12 brojeva časopis je trajno zabranjen, u januaru 1930, a KZ „Nova literatura“ posle nekoliko meseci nastavlja rad kao Izdavačko preduzeće „Nolit“. U „Nolitu“ sve do početka rata su pre svega bila izdanja protiv rata, imperijalizma i fašizma, a uređivačkom koncepcijom „Nolita“ pokušana je sinteza dadaizma, nadrealizma, futurizma i zenitizma sa revolucionarnim radničkim pokretom.

Pavlovo ime osvanulo je na spisku 27 streljanih od Gestapoa, objavljenom u „Novom vremenu“ 19. jula 1941. - „Pavle Bihali, izdavač“, stajalo je pod rednim brojem 10. Arhivu i imovinu nacisti su uništili 1941.

Rad „Nolita“ je obnovljen 1954, spajanjem „Novog pokolenja“ i „Znanja“. Osnovan je časopis „Delo“ i formirane su biblioteke kojim se „Nolit“ ubrzo svrstao u svetske izdavače.

„Između onog Beograda kraljevske diktature i Beograda zasedanja nesvrstanih zbio se preobražaj cele jedne epohe. I Nolitove knjige bile su priprema za taj preobražaj“, zabeležio je Oto Bihalji-Merin 1978.

A onda je došlo vreme tranzicije (i privatizacije), i to vreme koje je krenulo unazad, nije moglo da razume, a ni da zapamti one koji su stalno želeli napred. Između onog Beograda zasedanja nesvrstanih i Beograda 2008, kada je „Nolit“ definitivno ugašen, dogodio se preobražaj još jedne epohe. Nažalost, „Nolitove“ knjige taj preobražaj nisu uspele da spreče.

Posle sedamdeset, osamdeset godina pomalo i čudi da našu javnost zaokupija a svakidašnjicu opterećuje pitanje odnosa prema antifašizmu i neofašizmu (neonacizmu), jer „Nolit“ svedoči da je upravo u Beogradu, preko časopisa i izdavačke delatnosti, utemeljeno jedno od prvih evropskih središta ne samo kulturnog, umetničkog i naučnog, nego i političkog otpora fašizmu i nacizmu, a posle rata doprinošeno izgradnji novog, komunističkog sveta.

Godine 2008. pisac Dragi Bugarčić, urednik u „Nolitu“, rekao je: „Nekada najbolji izdavač sada ne postoji, a to se može dogoditi i sa beogradskom 'Prosvetom' koja tavori i jer je izgleda prognala dobre edicije. Primitivci, skorojevići, novi bogataši kao da se ispilili iz lošeg horor romana, lokale i magacine izadavača bi da pretvore u lanac trgovine ne znam kakvih artikala. Neki od njih su i 'rodoljubi' (po Steriji) a zaboravili su šta za jednu naciju znače jezik i knjige“.

Te 2008. godine „Nolit“ prvi put nije imao štand na Sajmu knjiga u Beogradu. Na uglu ulica Resavske i Kralja Milana, na mestu knjižare „Pavle Bihali“, osvanula je prodavnica odeće!